

Мирјана Рашевић
Горан Пенев
Центар за демографска истраживања,
Институт друштвених наука,
Београд

UDK: 311.219.1
Прегледни научни рад
Примљен: 23.09. 2001.

ДЕМОГРАФСКА САДАШЊОСТ И НЕПОСРЕДНА БУДУЋНОСТ БЕОГРАДА

Слика становништва Београда у деведесетим годинама, претпоставке о демографском развоју Београда у непосредној будућности и демографске последице усвојеног сценарија су теме које су обрађене у оквиру овога рада. Овако широк приступ био је неопходан да би се потпуније размотрили савремени демографски процеси и целовитије разумео демографски развитак Београда, пре свега законитости у тенденцијама и детерминирајући чиниоци, и његовог непосредног и даљег окружења у циљу заснивања претпоставки о кретању фертилитета, морталитета и миграција становништва у будућности и сагледавању макро последица везаних за популациони фактор.

Кључне речи: Београд, демографски развој, пројекције становништва.

Демографска слика становништва Београда у деведесетим годинама

Деведесете године овог века представљају један изузетно сложен период у битисању становништва Београда. Поред дугорочних фактора на демографски развитак деловао је и низ крупних историјских догађаја. Распад бивше Југославије, рат у окружењу, санкције међународне заједнице, друштвене промене (транзиција, трансформација или регресија), дубока економска криза, поремећаји социјалне стратификације, политички проблеми, криза институција, војна интервенција НАТО пакта. Маладаптациони синдром на измењен систем вредности и норме, као и смањен степен самореализације, осећај несигурности и живот у перманентном стресу су основне одлике живљења овог периода на индивидуалном, психолошком нивоу. Сиромаштво, односно редукација потреба на егзистенцијални ниво, су, пак, основне карактеристике економске цене ове деценије коју је платила огромна већина становништва. Како су ове промене заједно с факторима који делују већ деценијама на популациони развитак обликовали демографску слику становништва Београда у деведесетим годинама?

Пре него што се изложе основни демографски показатељи треба подвући да су знања важна за утврђивање демографске слике Београда у последњој деценији 20. века непотпуна из више разлога. Основни је што је последњи попис становништва спроведен 1991. године. Десетак година је временски значајан период у демографском развоју великих градова, јер по својим карактеристикама они подразумевају брзе промене не само у миграционој компоненти већ и у сфери репродуктивног понашања становништва. Поготово у условима тако сложених догађаја који су се одвијали у периоду после пописа становништва. Поред недостатака основних података везаних за утврђивање демографске слике Београда, скромна су и расположива знања битна за дубље разумевање више популационих фактора услед ретког спровођења репрезентативних истраживања анкетног типа.

Отуда је за скалапање демографске слике Београда било неопходно да се комбинују налази из више извора. Коришћени су подаци пописа становништва, виталне статистике, служби за евиденцију пребивалишта МУП-а Србије, пописа избеглица и других ратом угрожених лица, Комесаријата за избеглице, УНХЦР-а, и извршена је секундарна анализа релевантних научних налаза проистеклих из дубинских истраживања или теоријских разматрања.

Основни елементи демографске слике становништва Београда у деведесетим годинама су следећи:

1. Процењен број становника Београда средином 1991. године износио је 1.170.145. До средине 1999. године број становника се увећао на 1.177.355 или за само 7.210 односно 0,6%. На територији Града Београда (16 општина) процењен број становника у истоветним временским тачкама износио је 1.604.599 односно 1.620.621, то јест увећао се у периоду 1991-1999 за 1,0%. Ови подаци указују на потпуно другачије кретање броја становника Београда у односу на читав временски период после Другог светског рата који карактерише константан и изражен популациони раст. Поготово када се има у виду да су процене броја становника Београда урађене на основу статистике виталних догађаја и података служби за евиденцију пребивалишта МУП-а Србије. Оба извора података су заснована на још увек важећем концепту сталног становништва базираног на правном критеријуму (*de iure*). Или другим речима ове процене нису могле да укључе оне грађане Београда који су се одселили ван територије Југославије у овом периоду. Међутим, важна карактеристика деведесетих година је наглашена *емиграција*, посебно младих и образованих људи. То су показала нерепрезентативна истраживања. Не располаже се, међутим, званичним подацима ни проценама о броју иселених лица са територије Београда, Србије односно Југославије да би се овај важан елемент компоненте кретања броја становника Београда могао узети у обзир.

2. У деведесетим годинама, прецизније од 1992. године, по први пут у другој половини 20. века становништво Београда посматраног као целина као и његовог ужег градског подручја се не обнавља природним путем. Разлика

између броја умрлих лица и броја живорођене деце се увећавала из године у годину. У 1999. години број умрлих лица је на подручју Града Београда био већи за 5092, а у насељу Београд за 3782, у односу на број живорођене деце односно стопа *природног прираштаја* је износила -3,1 и -3,2 промила. Отуда се становништво Београда, ако се и увећавало, увећавало се путем миграционе компоненте или је она ублажила смањивање броја становника Београда.

3. Велики број лица је пребегао или се раселио на територију Београда у деведесетим годинама. Према попису *избеглица и других ратом угрожених лица* који је спроведен крајем 1996. године на подручју Београда налазило се 140.662 лица која су према међународним критеријумима избеглице и 30.293 лица која су због рата избегла, а према међународним правним нормама немају статус избеглица. Након овог пописа занемарљив број лица се вратио у земљу порекла. На то упућују подаци УНХЦР-а да се до почетка 1999. године свега 3000 избеглица вратило из целе Србије организовано у Хрватску као и резултати анкетног истраживања према којима се 63,6% пописаних лица у Србији изјаснило за трајно насељавање у СР Југославији. Насупрот 18,3% није имало одлуку везану за будуће планове, 8,3% је било спремно на добровољну репатријацију а 7,5% је желело да се одсели у иностранство. Отуда се може претпоставити да се већи број пописаних избеглица и других ратом угрожених лица на територији Београда трајно населило после 1996. године или ће се трајно населити у непосредној будућности на овом подручју. Мада нису познати подаци који се односе на Београд, број ратом угрожених лица у Београду се увећао у периоду након 1996. године и везан је непосредно за повлачење међународних снага из Источне Славоније (преко 60 хиљада људи је добило републички статус избеглица) и за највећи број њих се може сматрати да су дошли у Србију с намером да ту и остану. Такође, према регистрацији обављеној до априла 2000. године, од укупног броја лица која су напустила Косово и Метохију у Београду борави њих 53.013. Отуда се укупан број ратом угрожених лица која су пребегла у Београд или су се раселила на овом подручју током деведесетих година може проценити на преко 230 хиљада.

4. Становништво Београда се не обнавља природним путем услед, пре свега, ниског *нивоа рађања*. У деведесетим годинама забележен је јасан и константан пад рађања. Тако је стопа укупног фертилитета, прецизан показатељ нивоа рађања у једној популацији, у Београду опала са 1,425 на 1,268 детета по жени. Ниска плодност становништва, законит процес на садашњем цивилизацијском нивоу, је резултанта ниских репродуктивних норми и баријера за њихову реализацију. Ниске норме о жељеном броју деце у породици су условљене бројним чиниоцима различите врсте. Међу њима су најважнији доминација психолошке и емотивне вредности детета, велики број циљева којим индивидуа тежи, инкомпатибилност породице са прихватањем дугорочних обавеза, ослобођени и/или форсирани индивидуализам,

као и велики трошкови, економски и психолошки, везани за подизање деце. Поред опортуних препрека рађању, осећаја недовољне сигурности, и у породици и у широј заједници, и трошкова (цене) везаних за усклађивање родитељства и професионалне активности, као и родитељства и задовољења различитих интересовања, и структурне препреке, незапосленост, нерешено стамбено питање, проблеми чувања деце, незадовољавајући економски стандард и друге појаве из овог круга су, како варијабла ниских репродуктивних норми тако и битна баријера за реализацију става о жељеном броју деце. Значај набројаних и опортуних и структурних препрека је био посебно изражен у деведесетим годинама, а њима су придодати и нови елементи могуће индивидуалне пасивизације као што су, социјални маладаптациони синдром, осећај несигурности, или друштвена аномија.

5. Истовремено у деведесетим годинама *очекивано трајање живота при живорођењу*, синтетски показатељ нивоа смртности становништва, за мушкарце показује тенденцију стагнације док очекивано трајање живота жена бележи благи пад. Наиме, 1991. године очекивано трајање живота је у Београду износило 70,8 за мушки пол и 76,4 за женски пол, односно 70,7 и 75,6 у 1999. години. Пушење, неадекватна исхрана, алкохолизам, недовољно поклањање пажње физичкој активности, избегавање одласка код лекара су већ деценијама битни фактори вишег морталитета становништва Београда у односу на развијене земље уопште, и посебно веће смртности мушког становништва у односу на женско. Последњих година се чини да је потенциран негативан утицај ових фактора индивидуалног понашања, односно стила живота као и, такође, да су им се придружили и нови фактори, психолошки, економски, здравствени, који су неповољно утицали на услове смртности доводећи до стагнације, односно смањивања очекиваног трајања живота. Међу њима су најважнији пролонгирани стрес, који проузрокује психосоматска обољења и смањену имунолошку одбрану, економска криза са којом се суочавају и појединци и друштво као целина, материјални проблеми у здравству са појавом негалитарности у доступности дијагностици и терапији и загађење животне околине.

6. Основна карактеристика *старосне структуре* становништва Београда је да се оно може сврстати у групу демографски старих популација. Демографско старење је реалност у свим развијеним земљама. То је дубоко законит процес настао, пре свега, услед пада нивоа рађања, али и значајног смањења смртности становништва. У Београду у другој половини 20. века процес старења становништва се континуирано одвијао, промене у старосној структури становништва су се огледале у сталном опадању удела младих уз истовремено непрестано и још израженије повећање удела старих. Нарочито интензиван је био процес старења старих, то јест повећање и апсолутног броја и удела лица старијих од 75 година и старијих од 80 година у укупној популацији.

Према проценама становништва за 1999. у Београду број становника млађих од 20 година и број становника старијих од 60 година је готово исти (253.757 према 263.512). Релативно посматрано, сваки пети становник Београда (21,6%). Такође сваки пети становник (20,8%) има више од 60 година. Удео лица старијих од 75 година износи око 5%, а старијих од 80 година 2,5%.

7. Основна, пак, карактеристика *полне структуре* Београда у читавом периоду после Другог светског рата је већи број женског у односу на мушко становништво. Промене у полној структури су се углавном кретале у смеру повећања удела женског становништва, а стопа маскулинитета је готово стално опадала. Тако је према проценама за 1999. годину забележена најнижа вредност стопе од 899,6 мушкараца на 1000 жена.

Анализа полне структуре становништва према старости показује доминантност мушкараца све до старости од 24 године, што се објашњава биолошким чиниоцима, а затим са вишом старошћу, услед структуре миграната по полу и старости, као и разлика у нивоу смртности по старости и полу, жене постају бројније. Најнижа стопа маскулинитета је регистрована за старост од 86 година (625,1).

8. *Брачна структура* становништва спада у основне демографске показатеље услед важности коју има за ниво рађања и обнављање становништва. Према подацима из 1991. године, на територији Београда, унутар суб-популације становништва старијег од 15 година, 61,1% лица су у браку, једна четвртина (24,6%) никада није ступала у брак, сваки тринаести становник (8,5%) је удовица или удовац, а сваки двадесети је разведен (5,8%). У односу на раније пописе становништва порастао је удео лица ван брака. У поређењу са подацима за шире градско подручје, распрострањеност брака је мања, а разведених и лица која никада нису била у браку већа, као последица првенствено различите распрострањености савременог модела понашања везаног за живот у двоје. Тенденције брачних варијабли – које се и на подручју града и на подручју Београд крећу ка савременом моделу у којем је брак мање универзалан, ступање у брак у каснијем добу живота, разводи чешћи, поново заснивање брачне заједнице ређе и све краћег трајања, а алтернативне форме заједништва мушкараца и жене све бројније – су, пак, израженије у ужем градском подручју.

У деведесетим годинама можемо предпоставити да су процеси деинституционализације брака настављени. Не само као резултат притиска цивилизацијских фактора различите врсте као што су еманципација, индивидуализам, или широка лепеза животних опција и аспирација који су били важни у ранијем периоду, већ, чини се у већој мери, услед распрострањених препрека, и опортуних и структурних, које су карактерисале последњу деценију 20. века. То потврђују подаци о броју склопљених бракова и апсолутно и релативно посматрани. У Београду 1991. склопљено је 9159, а 1999. године 8140. У истом периоду стопа склопљених бракова се смањила са 5,7 на 5,0

промила. Мада статистичари упозоравају да подаци везани за развод брака у деведесетим годинама нису потпуни (у 1991. регистрован апсолутан број разведених брака у Београду износио је 1987 према 1480 у 1999. години, односно стопа развода се смањила са 1,2 на 0,9 промила), они као да указују да је процес лаганог повећања броја развода брака у деведесетим годинама заустављен или да, чак, тече реверзибилан процес. Вероватно је опстанак у браку био једна од стратегија сналажења у изразито стресном друштвеном окружењу у деведесетим годинама.

9. *Образовна структура* становништва, као и брачна структура, спада у класичне показатеље демографске слике једне популације услед јасне негативне корелационе везе између образовања и фертилитета с једне, и образовања и морталитета становништва с друге стране. Подаци пописа становништва из 1991. године показују да 10,5% становништва Београда нема завршену основну школу. Насупрот, готово свако четврто лице (22,1%) поседује вишу или високу школску спрему. Јасне су разлике по полу и старости (образованији су мушкарци и млађе становништво), а ниво образовања се разликује и по просторној дистрибуцији. Тако је ниво образовања знатно виши код становништва насеља Београд него у насељима која припадају ширем градском подручју.

У деведесетим годинама тренд побољшања образовне структуре становништва који се деценијама бележи је сигурно настављен, међутим, он је највероватније успораван наглашеном емиграцијом високообразованог становништва како показују резултати различитих парцијалних истраживања.

10. Релативно висока хомогеност је једна од основних карактеристика структуре становништва Београда по *националној припадности*. Према резултатима последњег пописа из 1991. године у Београду је живело око 972 хиљада Срба, који су представљали 83,2% укупног становништва. Од осталих националности, релативно бројнији су били Југословени (78,8 хиљада или 6,7%), Црногорци (36,3 хиљаде или 3,1%) и Хрвати (14,5 хиљаде или 1,2%). По више од 10.000 припадника имали су и Македонци (12,6 хиљада) и Муслимани (10,7 хиљада), док је Рома било 9,9 хиљада. На ужем градском подручју је, у односу на остала насеља са територије Града, регистровано нешто веће учешће припадника несрпских народа претходне Југославије што се објашњава чињеницом да је Београд дуги низ деценија био главни град и највећи привредни, културни и образовни центар и Краљевине и СФР Југославије. Конзистентно је регистрован и мањи удео Срба у укупном становништву (83,2% према 92,3%).

У деведесетим годинама промене у етничком саставу су се остваривале у правцу интензивније хомогенизације услед оба типа миграторних кретања, али првенствено под утицајем досељавања ратом угрожених лица из окружења. Међу њима је био највећи број Срба. Према резултатима пописа избеглица и других ратом угрожених лица из 1996. године преко 90% лица која су дошла у Србију или чак 565,6 хиљада чине Срби од којих су многи или пос-

тали становници Београда или имају такву намеру у непосредној будућности. С друге стране, мада нема података, природа друштвених дешавања у деведесетим годинама је условила вероватно да емиграција припадника других националности буде интензивнија и с територије Београда.

Претпоставке о демографском развоју Београда у непосредној будућности

Имајући у виду изузетност актуелног тренутка, не само у демографском, већ и политичком, економском и културном погледу, за ауторе хипотеза о могућим правцима будућег демографског развоја Београда, посебно када се оне постављају у циљу израде краткорочних пројекција прогностичког карактера, је од највеће важности да правилно оцене суштину промена односно да ли се ради о краткорочном инциденту или почетку преокрета у дугорочним тенденцијама. Такође, битно је оценити и како ће се претпостављене будуће тенденције у оштедруштвеној сфери одразити на демографске токове.

У том смислу, за пројекције становништва Београда до 2021. године је од највеће важности правилно постављење хипотеза о смеру и интензитету миграционих кретања. Што се тиче будућих тенденција фертилитета и морталитета, чини се да их је много једноставније предвидети. Ово не само због тога што у претходних неколико деценија није било промена које су значајније одударале од дугорочних тенденција, већ и што, чини се с правом, у наредне две деценије реално не постоје услови за неке корените промене у том домену.

Присутна су још два битна ограничења. Прво, због одлагања редовног пописа становништва, који је био предвиђен за април 2001, располаже се непотпуном и недовољно прецизном аналитичком основом. И друго, у хипотезе о будућим демографским кретањима за сада није било могуће имплементирати најновија планерска решења (још увек је у току израда Генералног плана Београда). Ово друго је посебно важно због тога што су пројекције рађене до нивоа општине, које нису самосталне целине већ представљају делове јединственог урбаног подручја.

Методологија и полазне хипотезе

Пројекције становништва подручја насеља Београд рађене су на основу претпоставки о кретању морталитета, фертилитета и миграција у периоду до 2021. године. Примењен је аналитички или кохорт-компонентни метод што подразумева да су постављене хипотезе о фертилитету по старости жена, о смртности по старости и полу као и о обиму миграционог салда и његовој дистрибуцији по старости и полу.

Хипотезе су постављане за сваку општину посебно. Резултати за насеље Београд представљају збир резултата пројекција свих градских општина (као базна популација је коришћено процењено становништво општина по старости и полу средином 1996. године).

Све хипотезе су рађене у једној варијанти, с тим што су оне о будућим трендовима фертилитета и морталитета идентичне за све општине. За миграције су постављане посебне хипотезе за сваку општину појединачно.

Хипотезе о фертилитету

Хипотеза о фертилитету се базира на претпоставци да ће стопа укупног фертилитета лагано опадати до 2011. године када ће њен ниво износити 1,0, а да ће затим расти до 2026. и вредности од 1,35 детета по жени. У 2021. години стопа укупног фертилитета износиће 1,23. Утврђене тенденције кретања нивоа рађања у Београду и Србији последњих деценија (поготово у деведесетим годинама), затим демографска цена коју су у сфери репродукције становништва платиле земље чије су економије у транзицији, као и сва сложеност самог феномена недовољног рађања укључујући и отворена питања везана за популациону политику, су представљали основне елементе за постављање изнете хипотезе.

Ниске репродуктивне норме су дубоко законите и као такве припадају категорији дугорочних феномена. Управо дубока условљеност и дугорочност су особине које остављају мало простора за њихове спонтане промене у смислу рехабилитације рађања у непосредној будућности. Поготово у условима када се не може очекивати брзо ублажавање препрека које су важна баријера, не само за реализацију става о жељеном броју деце у породици, већ су и детерминистички елемент за његово формирање. Незапосленост, незадовољавајући животни стандард, проблеми везани за решавање стамбеног питања, несигурност у породици и широј заједници, страх од будућности, психолошка цена коју појединац плаћа за усклађивање родитељства и задовољења развијеног система потреба индивидуе и мноштва алтернативних опција живљења као и друге ненабројане варијабле ове природе ће представљати реалности и у времену које долази. Такође, очекује се и наставак транзиције партнерства која је била блокирана у деведесетим годинама. И то блокирана у првим фазама модернизације па се промене које се очекују у сфери односа између жене и мушкарца не могу сматрати повољним за рехабилитацију рађања.

Питање политичког одговора на проблем ниског фертилитета становништва је, међутим, вишеструко сложено. Пре свега, услед недостатка потребног научног и искуственог сазнања у погледу достизања нивоа фертилитета потребног за обнављање генерација. Искуства развијених земаља указују да, без обзира на значајне разлике у економским, друштвено-политичким и вредносним системима, као и институционалној основи популационе поли-

тике, постоји значајан степен униформности у погледу примењених мера. Систем финансијске помоћи породици, усклађивање рада и родитељства, и систем збрињавања деце запослених родитеља, постају стандарди политичког одговора развијених земаља. Међутим, процена је да је њихов максимални ефекат пораст завршеног фертилитета до 10%. Разлози изостајања већих и жељених ефеката су свакако многобројни и треба их тражити не само у одсуству спремности или немогућности да се издвоје адекватна финансијска средства или неадекватној операционализацији мера које се спроводе, већ и врло сложеној детерминистичкој основи репродуктивног понашања и односа између жене и мушкарца у савременом друштву.

Хипотезе о морталитету

Приликом израде пројекција становништва усвојена је хипотеза о морталитету која се базира на две претпоставке. Прво, да ће се дужина очекиваног трајања живота при живорођењу до 2006. године задржати на нивоу из 1999. То јест, да ће у овом временском периоду очекивано трајање живота износити 70,5 година за мушкарце, односно 75,5 година за жене. Друго, да ће у 2021. години износити 73,3 за мушки односно 77,8 за женски пол.

Претпоставке су формиране на основу кретања очекиваног трајања живота у Београду и Србији у последњој деценији, тенденцијама овог показатеља у бившим социјалистичким земљама, сазнања о резерви за повећање просечног броја година живљења у свим фазама индивидуалног живота, уз истовремене процене о деловању психолошких и социоекономских фактора у детерминистичкој основи смртности становништва у будућности као и позитивне промене које се очекују у систему здравствене заштите укључујући и оне институционалне, али и програмске природе.

Како је већ подвучено, у задњој деценији очекивано трајање живота за оба пола у Београду и Србији није показивало тенденцију раста. Многи психолошки, социјални, економски и здравствени проблеми који су утицали на услове смртности у деведестим годинама су такве природе да се не могу брзо решити и они ће још дуже време утицати на морталитет становништва, укључујући и њихова могућа одложена дејства. Пре свих, стрес, социјални маладаптациони синдром и осећај несигурности. Затим, фактори везани за економски статус појединца као што су неадекватна исхрана или лоши услови становања. Даље, материјални проблеми у здравству, појава неегалитарности у доступности дијагностици и терапији при рационализацији, постојање могућности комбиновања приватне праксе и рада у државној институцији, и друго. Такође, реформа економског система која све више намеће питање рационалности или концепта једнакости и свеопште социјализације здравствене заштите, као и опасност да ће стратегија брзог економског опоравка захтевати ослањање на класичну индустрију, традиционалног загађивача животне средине. Искуства бивших социјалистичких земаља, пак, упозо-

равају да у условима економских и структурних промена, које прате и незапосленост и проблеми везани за идентификацију, знатан број мушкараца инклинира нездравом понашању, као што је прекомерна употреба алкохола, на пример. Потребно је време и напор државе да се ублаже или елиминишу набројани фактори који неповољно утичу на услове смртности. Између осталог очекује се и увођење различитих програма. Пре свих програма промоције здравља.

Промоција здравља се може дефинисати као програм који тежи развоју и промоцији здравог начина живота у здоровој животној средини развијајући свест о индивидуалној одговорности за сопствено здравље путем масовне едукације и законских и административних решења у комбинацији с развојем центара за промоцију здравља, повезивањем здравствене политике са образовном, развојном и социјалном политиком, иницирањем *self-help* волонтерских покрета и финансирањем одређених акција за групе на специјалном ризику (на пример, млади) или групу болести (на пример, кардиоваскуларне болести). Развијене земље, које су почетком седамдесетих година усвојиле стратегију промоције здравља, значајно су утицале на промену индивидуалног понашања и, последично, на смањење општег морталитета као и кардиоваскуларног морталитета и смртности од канцера респираторног, дигестивног и гениталног тракта.

Хипотезе о миграцијама

Приликом постављања хипотеза о миграцијама водило се рачуна да су се током 1990-их највеће промене десиле управо у домену миграторних кретања, а да ће у прве две деценије 21. века правци, обим и структура миграција становништва бити под великим утицајем претходних догађаја (завршетак великих ратних сукоба и политичке промене како у СРЈ тако и у суседним бившим југословенским републикама), али и претпостављених промена у смеру привредног опоравка земље и њеног бржег укључивања у европске интеграционе токове.

По свему ванредне околности из претходне деценије најочигледније су се одразиле на огроман прилив избеглица и тзв. интерно расељених лица с Косова и Метохије (укупно близу 200 хиљада лица). Приликом постављања хипотеза пошло се од става да ће се већина тих лица (две трећине) трајно настанити на територији Београда, и да ће њихов статус бити дефинитивно решен до 2006. године. Истовремено, током 1990-их година су се одвијали и супротни токови који су били присутни и током 1980-их, али су у последњој деценији 20. века посебно интензивирани. Ту се, пре свега, мисли на негативан миграциони салдо припадника нација чија је матица остала ван садашње СР Југославије (Словенци, Хрвати, Македонци, Муслимани), али и Албанаца, као и на масован одлазак из земље образованих кадрова, нарочито из групе млађег средовечног становништва. Хипотезама је предвиђено да се имиграциони талас припадника бивших југословенских народа потпуно смири до

2001. године, а да се масовни "одлив мозгова" (годишње 1-2% лица са средњим, вишим или високим образовањем старих 20-34 године) заустави до 2006. године.

За период 2006-2021. је претпостављено потпуно нормализовање политичких прилика и знатно побољшање економске ситуације што би имало за последицу да Београд поново постане типично имиграционо подручје са стално растућим позитивним миграционим салдом, али и са битно другачијим пореклом досељеног становништва (не само са подручја СР Југославије, већ и из других, углавном ваневропских земаља). Посматрано по пројекционим потпериодима (2006-2011, 2011-2016 и 2016-2021) просечан годишњи миграциони салдо би за целокупно подручје насеља Београд износио 5,4, 7,4 и 8,6 хиљада лица годишње. То значи да би обим миграционог салда био већи него у периоду 1981-1991, али мањи него што је био у раздобљима масовног досељавања, какве су биле шездесете и седамдесете године. У том периоду би се све општине одликовале позитивним миграционим салдом, с тим што би он у општинама из централног градског језгра (Врачар, Савски Венац и Стари Град) практично био на нултом нивоу.

Демографске последице усвојеног популационог сценарија

Број становника Београда би у 2021. године, у условима остваривања претпостављеног кретања фертилитета, морталитета и миграција, опао на 1.157.662 или за 19.693 лица тј. 1,7% у односу на процењен број становника средином 1999. године. Практично, смањење становништва би било континуирано током читавог пројекционог периода. Нулта стопа популационог раста односно престанак депопулационих тенденција би могли да се очекују тек после 2016. године.

Минимално смањење становништва би се остварило пре свега захваљујући претпостављеном позитивном миграционом салду (природни прираштај би био стално негативан). Значај миграторне компоненте најбоље илуструју резултати непредстављеног популационог сценарија, рађеног у аналитичке сврхе, који није укључивао хипотезу о пресељавању становништва. Према њима, број становника Београда у 2021. години би се смањило на испод један милион (995.237) или за преко 182 хиљаде, тј. 15,5% у односу на 1999. годину.

Резултати пројекција становништва разматрани по општинама (табела 1) указују да су делови насеља Београд који се налазе на територијама општина Чукарица и Нови Београд једини у којима ће број становника 2021. године бити јасно већи у односу на 1999. годину. Број становника ће се у појединим пројекционим потпериодима повећати и на Звездари, тако да би у 2021. години број становника те општине био за 3 хиљаде лица већи него 1999. године. Супротно, у свим осталим општинама у којима се налазе делови насеља Београд, број становника ће се смањити. Очекује се да до 2021.

године смањење броја становника буде релативно малог обима (до 10%) у Раковици, Земуну и Палилули, нешто веће (до 20%) на Вождовцу, Старом Граду и Савском Венцу, док ће општина Врачар из централног градског језгра имати упадљиво мањи број становника (за 13,8 хиљада или 21% мање него 1999. године).

Табела 1: Укупно становништво Београда по општинама, 2011. и 2021.

Општина	2011	2021
	Број становника	
Београд	1167457	1157662
Врачар	58220	51981
Звездара	142021	143601
Нови Београд	247451	262177
Раковица	99290	98829
Савски Венац	43677	40247
Стари Град	60960	56185
Чукарица	135503	146073
Вождовац	133646	122731
Земун	141932	134926
Палилула	104757	100912

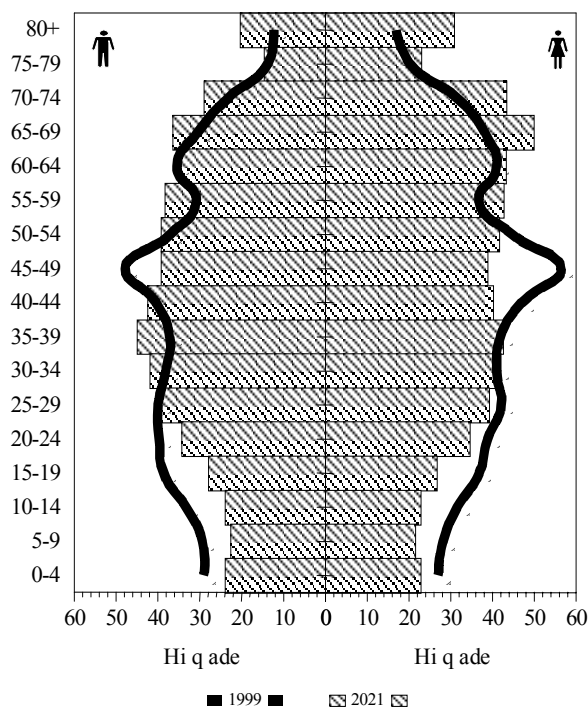
Демографски раст различитог предзнака и неуједначеног интензитета условиће и промену територијалног распоред становништва главног града. Удео становништва општина из најужег градског језгра ће се непрестано смањивати, док ће се стално повећавати број становника у, условно речено, периферним градским општинама. Тако ће, на пример, 2021. године у општинама Врачар, Савски Венац и Стари Град живети 12,8% становништва Београда, а у општинама Чукарица и Нови Београд 35,3%. Примера ради, у време последњег пописа из 1991. године, прва група општина је учествовала са 16,1%, а друга са 29,6% у укупном становништву главног града.

Приликом анализе главних карактеристика досадашњег демографског развоја Београда, међу најважнијима је издвојено и интензивно одвијање процеса старења, који је условио да се почетком 1990-их његово становништво нашло у стадијуму демографске старости. Старосна структура са релативно високим уделом старих (преко 20%) без сумње је један од главних чинилаца очекиваних депопулационих трендова. С једне стране, постојећа старосна структура је неповољна с аспекта рађања, што уз претпоставку о даљем опадању плодности становништва нужно условљава врло брзо снижавање стопе наталитета и следствено даље интензивно старење од базе старос-

сне пирамиде. Такође, чак и уколико би било остварено нагло повећање нивоа рађања по жени, то би резултирало само умереним повећањем стопе наталитета и то не током читавог пројекционог периода. С друге стране, релативно велики удео старих, и поред претпоставке о снижавању смртности по старости, неминовно условљава повећање опште стопе морталитета и самим тим доводи до негативног природног прираштаја.

Наведене напомене олакшавају и објашњење будућих промена старосног састава становништва. Наиме, несумњиво је да у наредним деценијама треба очекивати такве модификације старосне структуре које ће водити ка даљем старењу становништва. Према резултатима пројекција је јасно да ће тај процес на подручју Београда бити свеобухватан и континуиран. Старење ће се одвијати од базе, али још брже с врха старосне пирамиде (графикон 1).

Графикон 1: Старосна пирамида становништва Београда, 1999. и 2021. године

Прецизније речено, удео становништва старијег од 60 година би, са 20,8% колико је износио 1999, већ до 2011. године достигао 25,6%, да би до краја пројекционог периода он дошао до нивоа од чак 28,1%. Истовремено, уколико би се оствариле претпоставке о будућим тенденцијама наталитета,

морталитета и миграција, учешће млађих од 20 година би са актуелних 21,6% (1999. године), у 2011. пало на испод једне петине укупног становништва (18,3%), а у 2021. било сведено на свега 16,6%. Уједно, просечна старост становништва би се повећала са 40,6 година, колико је износила у 1999, на 43,1 годину у 2011. односно на 44,0 године у 2021.

Табела 2: Пројекције становништва старосних функционалних контингената по општинама, 2011. и 2021. године

Општина	Функционални контингенти				
	Предшколски (0-6)	Школо- обавезни (7-14)	Женски фертилни (15-49)	Радни (15-59/64)	Старачки (80+)
2011					
Београд	60559	87709	267677	760394	45137
Врачар	2608	3800	12102	37056	3450
Звездара	7514	10770	33456	93086	5077
Н. Београд	13548	18679	57936	161849	9009
Раковица	5075	7519	23256	63938	3070
Савски Венац	2116	2993	9619	28770	2244
Стари Град	2934	4149	13110	39072	3210
Чукарица	7402	10588	31785	89876	4243
Вождовац	6581	10314	29853	85419	5666
Земун	7528	11155	32761	92599	4695
Палилула	5253	7742	23799	68729	4473
2021					
Београд	64269	73217	262575	729779	51119
Врачар	2469	2868	10360	30352	2788
Звездара	8311	9305	33264	91498	6058
Н. Београд	15804	17815	61927	167405	10512
Раковица	5498	6161	22305	63104	4642
Савски Венац	2129	2385	8591	23922	1835
Стари Град	2844	3323	11858	33301	2754
Чукарица	8821	9832	35049	94063	5407
Вождовац	5987	7076	26268	76716	6407
Земун	6999	8309	30552	85800	6052
Палилула	5407	6143	22401	63618	4664

На интензивирање процеса старења указују промене у кретању обима и удела најважнијих старосних функционалних контингената (табела 2). С једне стране би крајем пројекционог периода број деце предшколског и школо-обавезног узраста, затим женског фертилног контингента као и радно способног становништва био мањи него 1999. С друге стране обим тзв. старачког контингента (лица старијих од 80 година) би се непрестано повећавао (са 29,3 хиљаде у 1999. на 51,1 хиљаду 2021). Најинтензивније смањење би било забележено код кретања броја деце. Број деце до 6 година старости би са 79,1 хиљаде у 1999, до 2011. године био сведен на 60,6 хиљада, а број деце основношколског узраста са 99,3 на 87,7 хиљада. Остварење претпоставке о извесној рехабилитацији рађања, до које би дошло у другој половини пројекционог периода, би резултирало малим повећањем броја деце предшколског узраста (64,3 хиљада), али би број деце старе 7-14 година и даље опадао (до 73,2 хиљаде у 2021 години).

Карактеристично је да би се демографско старење континуирано одвијало у свим општинама. Тај процес ће неминовно најдаље одмаћи у општинама са подручја најужег градског језгра (Врачар, Савски Венац и Стари Град). У 2021. години у све три општине би удео старих 60 или више година био више него двоструко већи од удела лица млађих од 20 година (индекс старења би износио 2,4; 2,1 и 2,2 респективно). И надаље ће најстарије бити становништво општине Врачар с просечном старошћу у 2021. години од преко 47 година и уделом старих 60 или више година од 34,6%.

ЛИТЕРАТУРА:

- Council of Europe (2000), *Recent demographic developments in Europe 2000*, Strasbourg.
- Рашевић, М. (уред.) (1999) Центар за демографска истраживања Института друштвених наука (1999), *Развитак становништва Србије 1991-1997*, Београд.
- De Beer, J., Van Wissen, L. (eds.) (1999), *Europe: One Continent, Different Words – Population Scenarios for the 21 Century*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- United Nation Economic Commission for Europe, United Nation Population Fund, Council of Europe (1999), *Population in Europe and North America on the Eve of the Millennium: Dynamics and Policy Responses*, New York/Geneva.
- Високи комесаријат Уједињених нација за избеглице, Комесаријат за избеглице Републике Србије (2000), *Регистрација лица расељених с Косова и Метохије*, Београд.
- Високи комесаријат Уједињених нација за избеглице, Комесаријат за избеглице Републике Србије, Комесаријат за расељена лица Републике Црне Горе (1996), *Попис избеглица и других других ратом угрожених лица у Савезној Републици Југославији*, Београд.
- Пенев, Г. (уред.) (1999), *Становништво Београда према Попису 1991*, Завод за информатику и статистику, Центар за демографска истраживања Института друштвених наука, Београд.

Mirjana Rašević
Goran Penev
Institute of Social Sciences
Belgrade

S u m m a r y

**RECENT DEMOGRAPHIC SITUATION AND NEAR
FUTURE OF BELGRADE**

The subjects of this article are picture of Belgrade population in nineties, assumptions regarding demographic development of Belgrade in nearby future and demographic consequences of adopted scenario. Such a broad approach was necessary in order to review contemporary demographic processes and fully understand demographic development of Belgrade, above all, regularity in tendencies and determining factors and its near and more distant environment in order to establish hypothesis on the trends in fertility, mortality, and migrations of population in future and understanding of macro-consequences regarding population factor.

Key words: Belgrade, demographic development, population projections.